

חינוך ולדורף

סביבת חינוך אנתרופוסופית

גלעד גולדשמידט

(פרק בספר: חזונות חינוך בשישה צעדים (עורכים: הרפז וכרמון). 2023. רסלינג" תל-אביב)

חינוך ולדורף מעוגן במסורת ותיקה ומגובשת התומכת בהתפתחותם של ילדים באמצעות תוכנית לימודים ושיטת הוראה ייחודיות. התשתית הפילוסופית של חינוך ולדורף תקפה יותר מאי פעם; עיבודה למעשה מוזמן להתחדש ולהתאים עצמו לאתגרי הזמן.

מה עושה מערכת חינוך, תהליך חינוכי או שיעור לטובים? בעשרות השנים שבהן אני מלמד ילדים, מדריך מורים ומלווה יוזמות חינוכיות שונות אני מופתע בכל פעם מחדש מן התשובה העולה מהשטח עצמו: תשוקה לחינוך, חתירה למגע אישי, יצירתיות של מחנכים. אידאולוגיות ותאוריות חשובות פחות. עובדה: תהליכים חינוכיים איכותיים מצאתי בכל זרם חינוכי ובכל מסגרת חינוכית שבהם פעלתי או צפיתי – החינוך החרדי, החינוך ממלכתי דתי והחינוך ממלכתי חילוני; מסגרות חינוך מסורתיות, אלטרנטיביות, לא-פורמליות וחינוך ביתי לסוגיו. בכולן מצאתי חינוך איכותי, חינוך הנובע מאישיותם ותשוקתם של המחנכים.

במובן זה הדבר פשוט מאוד: במקום שבו נפגשים בני אדם (מורים, הורים, ילדים, מדריכים) ומגלים בתוכם להט חינוכי, תשוקה חינוכית משותפים שם יש סיכוי לחינוך וללמידה משמעותיים. כך שאם התרשמתי נכונה, הרי שקודם כל אדם צריך למצוא בעצמו תשוקה לחינוך ואף תשוקה להתחנך, ובאמצעות חינוך אחרים וחינוך עצמו לשנות לטובה את החינוך והחברה. אחר כך, בשלב שני, עליו למצוא שותפים לתשוקה ולפעול איתם במשותף.

עם זאת, אידאולוגיות ותאוריות חינוכיות אינן ניגודה של התשוקה לחינוך; הן מתגברות אותה ונותנות לה כיוון. מבחינה זו, לזרמים חינוכיים אלטרנטיביים כמו חינוך ולדורף, חינוך מונטסורי ובמידה מסוימת החינוך הדמוקרטי, יש יתרונות ניכרים אך גם חסרונות הנובעים מיתרונות אלה. יש להם זהות אידאולוגית ברורה ופרקטיקות מוגדרות ויעילות הנובעות ממנה, אך גם נטייה לסגירות רעיונית ומעשית, היצמדות למסורת וקושי להיפתח לאתגרי ההווה – צורכי הילדים, המורים, ההורים והזמן.

אנסה כמיטב יכולתי לתאר את חינוך ולדורף בהתאם לששת הצעדים שהציע יורם הרפז בספרו **כיצד לתכנן סביבה חינוכית בשישה צעדים: המדריך** (ספרית פועלים, 2018). חשוב לי להדגיש: כל הנאמר מכאן ואילך אינו "חינוך ולדורף", אלא חינוך ולדורף כפי שאני מבין את עיקרו ורוחו. יש להניח שאדם אחר המעורב בחינוך זה היה כותב "חינוך ולדורף" שונה, אולי אף מנוגד בעניין כזה או אחר.

צעד 1: בחירה במטרת-על וסיפור על

החברה והתרבות האנושיות הן תוצר של שאיפתם המהותית והטבעית של בני אדם לבטא את עצמם וליצור, כשם שבני אדם הם גם התוצר של החברה והתרבות שנוצרו על ידם. בכל אדם יש משהו מהחברה ומתרבות – ממושגיהן, ערכיהן, מנהיגיהן ותביעותיהן – אך גם מהות ייחודית, מקורית,

השייכת לאדם עצמו. מבחינה זו, הטיפולוגיה האידאולוגית של צבי לס, הנתמכת על ידי טיפולוגיות דומות של הוגים אחרים – לחינוך יש שלוש מטרות-על הנובעות משלוש אידאולוגיות-על¹ – היא אמנם הגיונית ומסייעת בהבנת החינוך, אך גם מחמיצה את מורכבותו של האדם כיציר חברה ותרבות וכיציר עצמי. התביעה לבחור בחינוך אחד – סוציאליזציה או אקולטורציה או אינדיבידואציה – היא אפוא מלאכותית ואינה מתאימה להוויה האנושית המורכבת.

מנקודת מבטי האנתרופוסופית, מטרתם של כל תהליך חינוכי וסביבת חינוך היא האדם עצמו – צמיחתו, התעוררותו, התעצמותו. "האדם עצמו" בהקשר זה הם קודם כל הילדים, אך גם מוריהם, הוריהם ושותפים אחרים בתהליך החינוכי. אני רואה בכל ילד זרע הרוצה להתפתח, לגדול ולהביא את עצמו ואת פירותיו לעולם. מטרתו העליונה של החינוך היא לכן: ראשית, לא לפגוע בזרע הטמון בכל ילד ומבקש לנבט; שנית, לטפחו ולתת לו את הסביבה המזינה ביותר; שלישית לזמן לו אפשרויות, מודלים, ערכים ודימויים שבעזרתם הוא יוכל לגלות ולממש את עצמו. הזרע עצמו הוא קודש הקודשים ובו אסור לגעת: אסור לשנותו, אסור להשפיע עליו בכוח, אסור לנסות לכוונו בהתאם לאידאות ולאידאליים שלנו, המנככים.

דברים אלו, העומדים במרכז חינוך ולדורף, נובעים מההשקפה של השקפת העולם האנתרופוסופית על זרם חינוכי זה. במסגרת השקפה זו כל אדם מביא עמו מלידתו מהות אינדיבידואלית ייחודית העומדת מעבר לתורשה מחד ולהשפעות הסביבה מאידך. מהות זו כמובן מושפעת ומתפתחת מתוך יחסים הדדיים הן עם השפעות תורשתיות והן עם השפעות סביבתיות, אבל היא חורגת מעבר להן. מטרת החינוך לאור גישה זו היא להעצים מהות זו, לעוררה, ללוותה ולשחררה לחירות בבגרות². ניסוחים אלה מסגירים אותי לכאורה בידי מטרת-על וסיפור-על יחידים, חינוך כאינדיבידואציה. אך כיוון שאני תופס את האדם היחיד גם כיציר חברה ותרבות, ולא רק כיצור שלהן, גם שני החינוכים האחרים – סוציאליזציה ואקולטורציה – חיוניים להתפתחותו לא פחות.

חינוך ולדורף מתבונן בסוגיה זו של החינוך המועדף מנקודת מבט התפתחותית. מנקודת מבט זו יש צורך בשלושת החינוכים. אחד מעיקריו של החינוך האנתרופוסופי הוא תפיסה התפתחותית של הילד וחינוכו. התפתחות הילד עוברת סדרה של שלבים שונים זה מזה מבחינה איכותית, וכל שלב נבנה מתוך השלב הקודם ומשמש בסיס לשלב הבא אחריו.³ למעשה, כל יסודות התהליך החינוכי – היחס בין המבוגרים לילדים, היחסים בין הילדים לבין עצמם, הכוונה אל מול חופש, מתודות הוראה, רכישת ידע והשכלה, הקשר לעולם מחוץ לבית הספר ועוד – נמצאים בתהליך בלתי פוסק של התפתחות, ולפיכך אין תשובה אחת על השאלות שהם מעוררים, אלא סדרה של תשובות בהתאם לשלב ההתפתחותי של הילד.

אם נשים את מטרות-העל וסיפורי-העל של החינוך על ציר התפתחותי, נקבל את התמונה הבאה: **תקופה ראשונה, מהלידה עד גיל 5-6:** זוהי קודם כל תקופה של צמיחה וגדילה; הילד רוכש ומעצב מיומנויות גופניות ומוטוריות. מתוכן ועל בסיסן של מיומנויות אלה הוא רוכש ומעצב את כשריו הנפשיים-רוחניים. פעילות, משחק, דמיון ויצירה מאפיינים ילדים בתקופה זו. פעילות מפתחת את מיומנויותיהם וכשריהם של ילדים והיעדר פעילות מנוות אותם. בשנים אלה החיקוי הוא הכוח המניע העיקרי של הלמידה וההתפתחות: הילד רואה, שומע, חש את כל מה

¹ לס, צ. (2002). במערבולת האידאולוגיות: יסודות החינוך במאה העשרים. ירושלים: מגנס.

² גולדשמידט, ג. (2008). עולמה של הילדות - חינוך וליווי הילד מנקודת הראות של חינוך ולדורף. הוצאת הרדוף. פרק ראשון.

³ גולדשמידט, ג. (2008). עולמה של הילדות - חינוך וליווי הילד מנקודת הראות של חינוך ולדורף. הוצאת הרדוף. הרדוף.

שמתרחש סביבו, במיוחד את הלכי הנפש והיחסים בין המבוגרים שסביבו, ומאמץ אותם בכל נימי גופו ונפשו.⁴

מכאן שפעילויות נבונות החוזרות על עצמן שוב ושוב, בסביבה חמה ותומכת, הן המפתח לחינוך מיטבי בגיל זה, ולהפך – פעילויות חסרות היגיון בסביבה קרה ובלתי תומכת, פוגעות בילדים בגיל זה עד כדי פגיעה גופנית. וכך גם "חינוך" לפסיביות וחוסר מעש, למשל על ידי צפייה במסכים במשך שעות ארוכות ומשחק בצעצועים אלקטרוניים הפועלים בכוחות עצמם.

להוראה מושגית – דיבורים על מה ראוי ונכון – אין משמעות רבה בגיל זה. כל מה שמבקש לעבור ישירות לקוגניציה ודרכה אינו אפקטיבי בשנים אלה. רק מה שעובר במעשה עצמו, בהלך הנפש, בסביבה האנושית והפיזית משפיע, מוטמע ומעצב.

זוהי אפוא תקופה של חברות, של חינוך כסוציאליזציה. אבל יש להתייחס למושגים אלה במובן רחב ועמוק: הילדים נכנסים בכל מהותם – הפיזית-גופנית והנפשית-רוחנית – לתוך עולם חברתי-תרבותי שנוצר באלפי שנות היסטוריה. אך זהו עולם מסוים: מנהגים, שפה, נימוסים, אווירה נפשית, אופני יחסים, דפוסי מחשבה, סביבה טבעית ומלאכותית ועוד, השייכים לזמן ומקום ספציפיים; הם מקיפים את הילדים ומופנמים על ידם בתיווכה של פעילות פיזית ומנטלית. הילדים מטמיעים בישותם הפנימית את מה שנשקף אליהם בחוץ.

בשלב התפתחותי זה, אם כן, אנו עומדים בסימן של חינוך מחברת, אך תהליכי החברות אינם מטרה לעצמה – סיגול הילדים לחיים חברתיים ולהתנהגויות נורמטיביות – אלא הנחת תשתית הכרחית למימוש עצמי בחיים הבוגרים.

תקופה שניה, גיל 6-7 עד גיל 12-13: בגילאים אלה עוברת נקודת הכובד ההתפתחותית מהמישור הגופני למישור הרגשי-חוויתי. תשתית של מיומנויות גופניות נרכשה ועוצבה בשלב הקודם, אך תשתית של כשרים רגשיים-רוחניים עדיין לא התפתחה. בגילאים אלה חווים הילדים את העולם באמצעות הרגש, הדמיון, החוויה – ובאופן מאוד סובייקטיבי. הם עדיין לא עצמאיים במחשבתם ובמעשיהם ומחפשים, לרוב באופן לא מודע, הכוונה ותמיכה אצל מבוגרים ואף אצל ילדים בוגרים יותר.

פעילות יצירתית באמנות ובתחומים אחרים, האזנה לסיפורים עתירי דמיון, בסביבה המבוססת על קשר אנושי קרוב, סמכותי ואוהב, הם אמצעי החינוך האנתרופוסופי בשלב זה. כל מקצועות הלימוד נלמדים באמצעים אלה. הידע עצמו לעולם אינו המטרה; הוא אמצעי לעורר את עולם הרגש והחוויה וחיפוש אחר ערכים. זוהי תקופה של יצירת זהות ערכית. בשלב הקודם הילדים קיבלו "השקפת עולם" באמצעות התנהגויותיהם של המחנכים, כעת הם מקבלים אותה דרך נפשם של המחנכים – יחסם של המחנכים אליהם ופעילויות אמנותיות וסיפורים שהמחנכים מתווכים להם.⁵

גם בתקופה זו אין טעם לחשוב ערכים, להמשיג אותם ולדון בהם באורח פילוסופי; כל אלה שייכים לתקופה מאוחרת יותר, וכאשר הם נעשים בשלב זה הם אינם מותירים רושם בנפשו של הילד. בשלב זה השאלה היא כיצד אנו, המחנכים, חיים ערכים, מגלמים אותם במעשינו ומסייעים לילדים ליצור מהם תמונות פנימיות.

⁴ גולדשמידט, ג. (2008). עולמה של הילדות - חינוך וליווי הילד מנקודת הראות של חינוך ולדורף. הוצאת הרדוף. הרדוף. ראה פרק שלישי.

⁵ גולדשמידט, ג. (2019). חינוך אנתרופוסופי – למידה לאור השקפת העולם של חינוך ולדורף. הוצאת רסלינג: תל-אביב.

שלב התפתחותי זה הוא אם כן שלב של הפנמת ערכים – של חינוך אקולטוריסטי; ולא כדי "להחדיר בילד ערכים" או "להעלות את רמת המוסרית של הילד", אלא כדי להניח בנפשו של הילד עוד נדבך לחיים בוגרים עצמאיים וממומשים.

תקופה שלישית, מגיל ההתבגרות עד לסיום בית ספר: רק בשלב זה הילד מפתח עצמאות מחשבתית ואחר כך גם נפשית. אלה הן שנים של התפתחות אוטונומיה אישיותית, של יצירת זהות אישית. בשלב זה יש ללוות את הנער למימוש עצמי.

הוראה משמימה להישגים חיצוניים כמו ציונים בבחינות בכלל ובבחינות הבגרות בפרט רק מרחיקה את המטרה, ומכלה את כוחותיהם של התלמידים והמורים במשימה חסרת משמעות מבחינת התפתחותם של הנערים. המטרה בשלב זה היא למידה עתירת משמעות וחוויות נעורים מצמיחות באמצעות עבודה יחידנית וקבוצתית על פרויקטים מחקריים ויצירות אמנות. זה הזמן לפגישה עם תכנים ואנשים מעוררי השראה כמו גם להתנסויות בסביבות חברתיות מגוונות.

זוהי תקופה למימוש עצמי – לחינוך כאינדיווידואציה. אם שני השלבים הקודמים נעשו כהלכה, הם הניחו תשתית בריאה לשלב זה, הנמשך גם בחיים שלאחר בית הספר.

לסיכום צעד 1: מטרות-העל וסיפורי-העל של החינוך אינם סותרים ואין צורך לבחור ביניהם. כל מטרת-על וסיפור-על מתאימה/מתאים לשלב התפתחותי נתון ורציפות הולמת של שלושתם משרתת את מטרות העליונה של החינוך האנתרופוסופי: הגשמת הפוטנציאל הגלום בזרעים הטמונים בכל אחת ואחד מהילדים.

צעד 2: המצאת המטרה והסיפור שלנו

לחינוך ולדורף יש סיפור ייחודי. הסיפור קיים יותר ממאה שנים והוא מיושם כיום בעשרות מדינות בחמש היבשות, ובתרבויות, חברות, דתות ולשונות מגוונות. מכאן שלכל מקום יש "חינוך ולדורף" ייחודי לו.

אתאר תחילה מכמה נקודות מבט את הסיפור הכללי של חינוך ולדורף ואחר כך אומר משהו על סיפורי ולדורף ייחודיים המתהווים בבתי ספר בארץ.

התייחסות לאדם השלם. בכל אחת ואחד מאתנו קיימות איכויות אנושיות רבות ומגוונות. כל אדם הוא מניפה צבעונית של צבעים וסימפונייה עשירה של צלילים. על החינוך להביא מנעד זה של צבעים וצלילים לידי ביטוי, לאפשר לו ולעודד אותו להתגלות ולהתבטא. כל ילד צריך למצוא את המקום הייחודי שלו, את המקום שממנו הוא יכול לצמוח ולבוא לידי ביטוי. הוא יוכל לעשות זאת אם בית הספר יאפשר לו להשתתף בפעילויות מגוונות בעלות כיוונים שונים שיש להן ערך שווה.

בחינוך ולדורף מוקנה ערך שווה למתמטיקה ולציור, להנדסה ולתנועה, להבנת הנקרא ולחוויות בטבע. כך, לאומנויות, לפעילויות גופניות ולעבודות יד יש מקום חשוב לא פחות ממקצועות הלימוד ה"נחשבים" (תרתי משמע – נתפסים כחשובים יותר ומבוססים על חשיבה מופשטת). השאיפה היא ליצור מגוון רחב וצבעוני ככל האפשר של תחומי עשייה ולמידה, ללא כל היררכיה, כך שכל ילד ימצא את מקומו הפנימי והחברתי ויחוש ביטחון ביכולותיו.

ילדים בחינוך ולדורף, מכיתה א' ועד כיתה י"ב, שרים, מנגנים, מציירים, מפסלים, מציגים, משחקים, רוקדים, חווים את הטבע סביבם, מייצרים עבודות יד במגוון רחב של תחומים, לומדים בדרכים יצירתיות את מקצועות הלימוד המקובלים ומתנסים בפעילויות חברתיות מגוונות.⁶

⁶ גולדשמידט, ג. (2019). חינוך אנתרופוסופי – למידה לאור השקפת העולם של חינוך ולדורף. הוצאת רסלינג: תל-אביב.

ההתפתחות במרכז. כאמור, ההתפתחות עומדת במרכז הפדגוגיה האנתרופוסופית. הרעיון הוא להתבונן בתשומת לב בילדים ולכוון את אופני החינוך וההוראה לשלב ההתפתחותי שבו הם נמצאים. מכאן, וכאמור, אין בחינוך ולדורף עיקרון ושיטה נכונים תמיד, מתאימים לכל גיל ומצב; עקרונות ושיטות החינוך מותאמים למהלך התפתחותם של הילדים ולשלב שבו הוא נמצאים. באופן כללי למדי, ניתן לתאר התפתחות זו כמעבר מפעילות, עשייה, חיקוי, יצירה ומשחק חופשי בגילאים הצעירים, דרך לימוד חוויתי בהשראת התנסות באמנות וסיפורים עתירי דמיון בבית ספר יסודי, ועד לטיפול חשיבה עצמאית ועשייה חברתית בגילאי התיכון.

השראה אמנותית. שטיינר, מייסד חינוך ולדורף, כינה את החינוך שיצר "אומנות החינוך".⁷ הוא רצה להפוך את החינוך והלמידה, שהפכו כבר בימיו למוטי מדע, למעשה אומנות. מבחינתו, על כל תהליך לימודי להיות יצירתי בדיוק כמו מעשה האמנות.

לאמנות יש מקום נכבד בחינוך ולדורף. ראשית, יש מקום נכבד לתחומי אמנות שונים לכל אורך הדרך החינוכית מהגן ועד סיום בית הספר. שנית, השאיפה היא ליצור שיטות הוראה ודפוסי למידה בהשראת האמנות, להפוך אותם לחדורי אמנות. שלישית, נעשה מאמץ לבנות סביב הילדים אקולוגיה אמנותית ואסתטית: בתכנון האדריכלי, בעיצוב מתחמי הלמידה, בתכני הלימוד, בחוויית הלמידה ובכל מה ששובב את חיי הילדים בבית הספר ונוגע בהם.

אוטונומיה חינוכית. כדי לעורר את היסוד האוטונומי היוצר בנפשם של הילדים יש לטפח אותו בנפשם של המורים. זהו דבר מובן מאליה כשם שהוא קשה להשגה, במיוחד במערכת החינוך הישראלית. פיתוח וטיפול אוטונומיה מרבית לכל מורה ולכל בית ספר לשם אוטונומיה לכל תלמיד – זו השאיפה של חינוך ולדורף.

כחלק משאיפה זו, בתי הספר האנתרופוסופיים מנוהלים במשותף; כל מורה הרוצה בכך יכול לקחת חלק פעיל בניהול בית הספר והכוונתו. הנהלת בית הספר כוללת את כל המורים הרוצים לתרום ולהשפיע. החלטות אסטרטגיות מתקבלות יחדיו, כך שהתלמידים חווים סגנון עבודה משותף, שוויוני ונטול היררכיה. בכיתות הגבוהות של בית הספר התיכון גם התלמידים שותפים בשיח סביב החלטות מכוונות.

ברוח זאת, לכל מורה יש אוטונומיה מלאה בכיתתו, כך שהוראתו צומחת מתוך עבודה משותפת עם התלמידים. וברוח זאת, בבית ספר ולדורף אין ספרי לימוד; הלמידה מתהווה כתהליך אומנותי במפגשים מלאי החיים בין תלמידים ומורים.

עד כאן הבאתי את עיקרי הסיפור הכללי של חינוך ולדורף, אך אין די בכך משום שבשנים האחרונות חינוך ולדורף מתפתח במרחבים מגוונים מאוד ברחבי הארץ. בין השאר הוא מתפתח בגני ילדים, בבתי ספר ערביים, בבתי ספר דו-לשוניים, בבתי ספר דתיים לאומיים, בבתי ספר חרדים ובבתי ספר חילוניים – כל בית ספר מפתח גרסה ייחודית של חינוך ולדורף בהשפעת התרבות, הדת, המסורת, השפה והמנהגים של קהילתו.⁸

המצאת גרסה ייחודית של חינוך ולדורף על ידי קהילת בית ספר נתון מתמודדת עם שאלות רבות הנוגעות לשילוב החינוך האנתרופוסופי בתרבות, בחברה ובקהילה "שלנו". מתוך עבודתי כמלווה בתי ספר אנתרופוסופיים חדשים ומתחדשים אני רוצה לציין כמה שאלות שיש להשיב עליהן במהלך עיצוב הגרסה הייחודית "שלנו" לחינוך ולדורף:

- האם וכיצד להקצות מקום לדתות ולמסורות שונות של קהילת בית הספר?

⁷ שטיינר, ר. (1987). חינוך הילד לאור מדע הרוח. תל-אביב: מיכאל.

⁸ גולדשמידט, ג. בן שלום, מ. (2003). בתי ספר ולדורף בארץ. הוצאת דליה, דליה.

- כמה משקל יש לתת לטקסים, תפילות, לימודי קודש ואווירה דתית בחיי בית הספר ובסדר היום החינוכי?
- אילו דגשים ייחודיים יהיו בתוכנית הלימודים של בית הספר? למשל, מהו האיזון הרצוי בין מדעים, הומניסטיקה, אומנות ומלאכת יד במערכת בתוכנית הלימודים?
- סמכות מול חופש, הכוונה מול עצמאות: כמה בחירה נציע לתלמידים ובאילו גילאים?
- פנים – חוץ, טבע – כיתה: איזה משקל ניתן להתנסות בטבע ביחס ללימוד בתוך המבנה? (אגב כך, השנה, 2020, נפתחים בארץ שני "בתי ספר יער" בהשראת חינוך ולדורף).
- הורים – מורים: איזה וכמה מקום יש להקצות למעורבות הורים, עד כמה הם יכולים להשפיע על סדר היום של בית הספר?
- מעורבות תלמידים: עד כמה וכיצד נעודד מעורבות תלמידים בהחלטות על דרכו של בית הספר?

צעד 3. תיאור הבוגר הרצוי

שיח דמות הבוגר הרצוי אינו מרכזי בחינוך ולדורף שכן, וכפי שהובן מהדברים לעיל, חינוך ולדורף מתנגד לדימוי כללי של בוגר רצוי הנכפה על הילדים. ניסיון לכפות דימוי אחיד של "הבוגר הרצוי" על כל הילדים הוא ניסיון לכפות את העבר על העתיד, להמשיך את עצמינו בחניכינו. הבוגר הרצוי של חינוך ולדורף לעולם אינו צפוי, שכן אין דרך לצפות לאן ואיך יצמחו הזרעים הטמונים בכל ילד. מטרת החינוך שלנו היא לאפשר לילדים לשגשג, לממש את חירותם להיות הם עצמם. בחינוך ולדורף נוהגים בזהירות מופלגת בהשפעה החינוכית. מבוגרים משפיעים באופן בלתי נמנע על ילדים, ובתקופת טרום בית ספר השפעתם חזקה במיוחד. משום כך על המבוגרים להיזהר – להיות מודעים להשפעתם החינוכית ולהימנע מהשפעה לא-חינוכית על ידי כפייה או התניה. השפעה חינוכית מקדמת את הילדים לעצמאות ולאוטונומיה, השפעה לא-חינוכית מסיגה אותם לתלותיות ולהטרונומיה. לעתים קרובות מבוגרים אינם מודעים להשפעתם הלא-חינוכית על ילדים; ככל שיהיו מודעים לה יותר, יגדלו סיכוייהם "לייצר" השפעה חינוכית. חינוך ולדורף נמנע מחינוך למקצוע (סוציאליזציה) וחינוך לערכים מוסכמים (אקולטורציה); הוא מחזק את הגרעין הפנימי של כל ילד, מטפח את הכישורים שבהם הוא ניחן מלידה ותומך בביטחונו העצמי, בחוסנו הנפשי, בחשיבתו העצמאית וביצירתיותו. הבוגר הרצוי של חינוך ולדורף הוא אפוא בוגר המחנך את עצמו בהתאם לעצמו.

צעד 4: התאמת אמצעים

תוכנית לימודים

תוכנית הלימודים היא מעין מניפה של צבעים או סימפונייה של צלילים היכולות וצריכות לגעת במניפה או סימפונייה הגלומות בנפשו של הילד ולהדהד אותן. תכני הלימוד חשובים כשלעצמם, אך עיקר חשיבותם הוא בתרומתם לפיתוח רב צדדי והרמוני של נפש הילד. אנו, למשל, מלמדים חשבון לא כדי להכשיר ילדים להיות מתמטיקאים, אלא כדי לעורר איכות כלשהי בנפשם ורוחם, איכות שרק פעילות מחשבתית מתמטית יכולה לעורר. במובן זה תוכנית הלימודים היא אמצעי ולא מטרה. רכישת ידע במקצועות הלימוד אינה המטרה; נפשו המתפתחת של הילד היא המטרה.

על מנת שמקצועות הלימוד יהוו כלים אפקטיביים של התהליך החינוכי יש ללמדם בהתאמה להתפתחות הילד. בבתי ספר ולדורף מלמדים את תוכנית הלימודים המקובלת פחות או יותר אבל בדגשים שונים ובשיטות ייחודיות. הדגשים אינם על הספק ועמידה בסטנדרטים של משרד החינוך, אלא על התאמת תכנים לכיתה ולכל ילד בזמן נתון ועל הנגשתם באופן יצירתי.

לצד תוכנית הלימודים המקובלת הנלמדת בשיטה ייחודית, חינוך ולדורף בעולם ובארץ פיתח תוכנית לימודים ייחודית המותאמת לשלב ההתפתחותי של הילדים.⁹ תוכנית זו כוללת תחומי לימוד ועשייה מגוונים יותר (מלאכות יד כמו כדרות, נפחות ונגרות; טיפוח משחקים והבנייתם לכל אורך הילדות, מוזיקה ושירה מכיתה א' ועד י"ב ועוד) המותאמים ביתר דיוק לשלב ההתפתחותי של התלמידים. כך למשל נושא השברים בחשבון נלמד אך רק בכיתה ד', משום שרק מהשנה העשירית מתפתחת הבנה של חלוקת השלם; מדעי הטבע על חוקיהם וקשרי הסיבה-תולדה שלהם נלמדים החל מכיתה ו'; שילוב של טכנולוגיה ומחשוב בתהליכי למידה החל מחטיבת הביניים.

דפוס הוראה

את דפוס ההוראה בבית ספר ולדורף מאפיינים שלושה עקרונות: שילוב של אומנות ויצירה; גישה הוליסטית; גישה התפתחותית.

אומנות ויצירה. מתודות ההוראה, במיוחד בבית הספר היסודי, משלבות אומנויות ותהליכי יצירה בהוראה של כל תחומי הלימוד. חשבון נלמד באמצעות שירה, מוזיקה ותנועה; שפת האם נלמדת באמצעות רישום, ציור, דקלום ודרמה. כאמור, אין ספרי לימוד; הילדים יוצרים בעצמם, במחברות גדולות וחלקות, את ספרי הלימוד האישיים שלהם. במחברות אלו הם מבטאים באופנים אומנותיים ואישיים את תהליכי הלמידה שהתנסו בהם. ידע עיוני "מתורגם" לפעילות גופנית (תנועה של אות מסוימת), ליצירה (ציור של אות בגדול ובצבעים), חיבור לחוויה רגשית דרך סיפורים (סיפור המקשר את האות לעולם הילדים) – ורק לאחר תהליך כזה, הנמשך כמה ימים, יילמד המושג עצמו (אות, מספר וכדומה).¹⁰

גישה הוליסטית. בבית ספר ולדורף מלמדים את נושאי הליבה במשכי זמן ארוכים – ביחידות זמן של שעה וחצי עד שעתיים, יום אחרי יום, במשך שלושה עד חמישה שבועות. לימוד ממושך ואינטנסיבי של נושא מאפשר הוראה ולמידה אינטגרטיביות והוליסטיות, המשלבות אומנויות, תחומי ידע נוספים ופעילות גופנית. הרעיון הוא לקשר כל נושא לנושאים אחרים, לעסוק בו באופנים יצירתיים ולפתח תהליכי הוראה ולמידה מעמיקים וחיוניים.

גישה ההתפתחותית. כמו כל היבט אחר בחינוך אנתרופוסופי, גם דפוס ההוראה משתנה בהתאם לשלב ההתפתחותי של הילדים. בכיתות הנמוכות ההוראה היא כיתתית רוב הזמן, מונחית על ידי מורה ועם אפשרויות בחירה מעטות. ככל שגיל הילדים עולה, במיוחד בכיתות התיכון, ההוראה עוברת לדפוס של הנחייה והלמידה נעשית עצמאית יותר, על פי בחירה ומכוונת פרויקטים.

⁹ גולדשמידט, ג. עורך. (2016). עקרונות ויעדים של תוכנית הלימודים בחינוך ולדורף. הוצאת הפורום הארצי לחינוך ולדורף.

¹⁰ להרחבה ראה:

גולדשמידט, ג. (2019). חינוך אנתרופוסופי – למידה לאור השקפת העולם של חינוך ולדורף. הוצאת רסלינג: תל-אביב.

שיטת הערכה

הערכה מהווה חלק משמעותי בכל תהליך למידה – התבוננות אחורה וסיכום של פרק הלימוד. כאשר היא נעשית באופן כמותי והשוואתי היא נוטה להשתלט על תהליכי הלמידה ולכוונם (הזנב מקשקש בכלב). בחינוך ולדורף, במיוחד בגיל הצעיר, תהליכי הערכה הם אישיים ואינם השוואתיים. מטרתם היא לתת לתלמידים משוב אנושי, תומך ומחזק על עבודתם וזאת ביחס לעצמם בלבד.

גם ההערכה, כמו שאר אמצעי החינוך, ממוקמת על ציר התפתחותי מהגן ועד סיום כיתה י"ב. בכיתות הצעירות תהליכי המשוב נעשים באופן אומנותי (תעודת סוף שנה יכולה להיות ציור, סיפור או שיר שהמחנכת כותבת ומציירת עבור הילד) ובשיתוף התלמידים – בשיחות אישיות וקבוצתיות ובהערכות אישיות ב"מחברת התקופה" בסופה של כל תקופת למידה. בכיתות הגבוהות מתקיימים תהליכי הערכה בשיחות אישיות וקבוצתיות ובמבחני ידע וביצוע (באומנויות ובמלאכות היד) לבין הערכות אישיות כתובות ומדוברות.

כמו כן ניתן דגש לעבודה במסגרת פרויקטים חברתיים, אומנותיים ולימודיים, המסתיימים בשיחות משוב הדדיות.¹¹

מבנה ארגוני

לא פעם כאשר אני בא לביקור בבית ספר ולדורף אני פונה לתלמידים בחצר ושואל אותם מי המנהל או המנהלת של בית הספר. לרוב הם אינם יודעים – והדבר משמח אותי. העיקרון המנחה את המבנה הארגוני של בית ספר ולדורף מבוסס על שיח, שיתוף ואחריות הדדית. הרעיון הוא שכל מורה היא גם מנהלת עם מרחב אחריות גדול – גדול כמידת נכונותה לקחת אחריות. בדרך כלל צוות הניהול של בית הספר מורכב ממחנכי הכיתות ומורים במשרה מלאה. בעיקרון כל מורה, לאחר תקופה של היכרות עם בית הספר יכולה ומוזמנת להיות חלק מהנהלת בית הספר. החלטות אסטרטגיות מתקבלות לאחר הליכים משתפים ומעריבים. תחומי האחריות השונים מחולקים לחברי ההנהלה, "מנדטים", כאשר כל בעל מנדט אחראי על תחומו.

ביסוד המבנה הארגוני המשתף נמצא העיקרון של המורה כמופת של "ראש גדול", לוקח אחריות ויוזם, בהנחה שתכונות אלו יעברו לתלמידים לא בדיבורים וסיסמאות, אלא בפועל, באמצעות החיים השוטפים בבית הספר.¹²

הנהלת בית הספר מורכבת אם כן מצוות מורים יחסית רחב והיא נפגשת פעם בשבוע. בהנהלה דנים הן בשאלות שוטפות והן בשאלות אסטרטגיות. כאשר מדובר באחרונות, מעריבים גם את כל צוות המורים, את נציגות ההורים ובתיכון לעיתים גם את התלמידים על מנת לשמוע כמה שיותר דעות. ישיבת צוות כל מורי בית הספר נערכת אף היא פעם בשבוע ובה מקיימים תהליכי לימוד, אומנות ויצירה ודנים בשאלות השעה. גופים נוספים שנפגשים בתדירות שבועית או אחרת הם: מחנכי הכיתות, מורי תחום לימוד מסוים, צוות פדגוגי ועוד.

¹¹ גולדשמידט, ג. (2016). השיר שלנו – על הערכה בחינוך ולדורף. הד החינוך, כרך צ, 56 - 58.

¹² לשם הרחבה וקריאה נוספת:

Graudenz, I, Peters, J & Randall, D. (2013). What it's like being a Waldorf teacher. RoSE - Research on Steiner Education, Volume 4 Number 2, pp. 104-114

האקלים החינוכי

בתי ספר ולדורף חותרים ליחסים פתוחים וכנים בין המורים לבין עצמם, בין המורים והתלמידים ובין התלמידים לבין עצמם. אקלים של כנות, פתיחות וחברות מאפיין את בתי הספר מתוך הנחה שאקלים כזה מאפשר ומעודד את צמיחתם של המורים והתלמידים.

התנאים הפיזיים

התשתית הפיזית היא אסתטית, צבעונית ומלאת חיים – בתכנון האדריכלי, בעיצוב הכיתות, המסדרונות והחצר. במהלך השנים התפתח סגנון אדריכלי ייחודי לגנים ובתי ספר ולדורף בכל רחבי העולם וגם בישראל.¹³ כך למשל יש חשיבות רבה לצבעוניות של הקירות. כל כיתה נצבעת בצבע אחר בהתאם לגיל הילדים, אופי הכיתה והאקלים החינוכי של בית הספר. הצבע מעורר רגשות וחוויות נפשיות ומטפח חיים פנימיים ערניים ומגוונים.

חשיבות רבה יש גם לסביבה הטבעית שבה נמצא הגן או בית הספר – לטיפוח גן בית הספר, גינות נוי, גינת ירקות, ואם הדבר מתאפשר גם פינת חי. הקשר עם עולם הצומח והחי משמעותי ביותר ובמיוחד בימינו שבהם יחסינו עם הסביבה הטבעית יחרצו את גורל החיים בכדור הארץ.

צעד 5. בקרת איכות

מבחינת לכידות, הפדגוגיה של ולדורף לכידה למדי. הזיקה בין מחשבת החינוך לעשייה בכיתות היא חזקה מאוד. לכידות רעיונית-מעשית באה לידי ביטוי בכל היבט של חינוך ולדורף – ההוראה, הלמידה, הניהול, היחסים, העיצוב ועוד. זהו אולי אחד היתרונות הבולטים ביותר של חינוך ולדורף – הזיקה ההדוקה בין מחשבה למעשה, דיבור והתנהגות.

מבחינת מספיקות, הפרק הנוכחי מתווה את קווי המתאר של חינוך ולדורף ומקנה תמונה ראשונית של הגיונו ומעשיו.

מבחינת התאמה, המציאות עצמה מלמדת שחינוך ולדורף מתאים לקהילות מגוונות ושונות מאוד זו מזו.

צעד 6. בקרת ביצוע

כדי לבצע צעד זה כראוי, חינוך ולדורף בארץ ובעולם עיצב תהליכי בקרה וליווי מסודרים לכל בית ספר חדש או מתחדש. מורים מנוסים מלווים בתי ספר חדשים ומתחדשים בתחומים השונים – מתוכנית הלימודים, מתודות ההוראה, שאלות אירגוניות ועד העיצוב הפיזי. כמו כן מתקיימות ישיבות מסודרות, ארבע פעמים בשנה, המפגישות את כל הגורמים המעורבים בחיי בית הספר: נציגים של מועצת התלמידים, קהילת ההורים, חדר מורים, הנהלת בית הספר, הרשות המקומית, הפיקוח ומלווה בית הספר. בישיבות מתקבלים דיווחים על התנהלות בית הספר והיא נבחנת לאור השאלה "כיצד נוכל לממש את האידאליים של החינוך שלנו?".

צעד 7. אתגרי ההווה והעתיד

אני מרשה לעצמי להוסיף עוד צעד אחד לשיטת התכנון של סביבות חינוך, צעד חיוני במקרה של החינוך הנדון.

¹³ גולדשמידט, ג. (2015). שיטת ולדורף – מבני חינוך אנתרופוסופיים. אדריכלות ישראלית. מאי, 101, 68 - 82.

חינוך ולדורף נוסד לפני מאה שנים והוא מבוסס על מסורת חינוכית עשירה ומפורטת מאוד. זו חוזקתו וזו גם חולשתו. תקופתנו שונה מאוד מזו שבה פעל רודולף שטיינר ויצר את חינוך ולדורף. בית הספר ולדורף הראשון נוסד בשנת 1919 בעיר שטוטגרט שבגרמניה והיה מושפע מאווירת המשבר והכאוס שאפיינו את גרמניה שלאחר מלחמת העולם הראשונה. היה זה בית ספר חדשני בין השאר משום ששילב בנים ובנות, כלל ילדים מהגן עד כיתה י"ב, לא השאיר תלמידים כיתה ונוהל בצורה לא היררכית – מאפיינים פורצי דרך באותה תקופה. מאז התחוללו שינויים כבירים בכל תחומי החיים. האתגר הוא אפוא להתאים את מסורת ולדורף, כמו כל מסורת אחרת, לזמן הנוכחי. זהו האתגר העומד בפני מתכנני בתי ספר אנתרופוסופיים חדשים ומתחדשים. בהקשר זה, אני מזהה כמה כיוונים שבהם כדאי להשקיע מחשבה:

התחדשות. כאמור, חינוך ולדורף נהנה ממסורת בת מאה שנים. כדי שתתאים לימינו יש לבחון אותה באופן ביקורתי, בעיקר את הפרקטיקות שלה – סדר היום ומערכת השעות, מתודות ההוראה, תחומי ונושאי הלימוד, חינוך הכיתה ועוד. הפילוסופיה, כך אני סבור, תקפה היום יותר מתמיד, אך המעשה הנובע ממנה זקוק לעיצוב מחדש.

קיימות. אנו חיים בתקופה שבה ההתמודדות עם המשבר האקלימי תחרוץ את עתיד החיים האנושיים והחיים בכלל בכוכב שלנו. עתיד החיים תלוי ביכולתם ובנטייתם של בוגרי בית הספר לפעול להצלחתם. חינוך ולדורף חייב לפנות לעניין זה ולפתח תוכנית לימודים מגן הילדים עד סיום בית הספר שתעסוק בקיימות, תפתח זיקה עמוקה לטבע וכלים להצלחתו. תוכנית לימודים כזו תצמח באופן טבעי מן התשתית התאורטית והפרקטית של החינוך האנתרופוסופי.

סמכות ובחירה. חינוך ולדורף מצדד בחינוך סמכותי בגילאי בית ספר יסודי. התלמידים מונחים לפעילויות מגוונות בתחומי עשייה מגוונים אך ללא בחירה ועל פי הכוונת המורה. להרגשתי הילדים היום זקוקים גם למרחבי בחירה וגם לפעילות חופשית שהם עצמם יוזמים. גם בתיכון יש לעודד יותר למידה עצמאית ויזמות תלמידים.

טכנולוגיה. באופן מודע ומנומק רעיונית אין בגני הילדים ובכיתות הראשונות של בית ספר היסודי ברוח ולדורף אמצעים טכנולוגיים. הרעיון הוא ליצור חינוך המבוסס על קשר אישי ואנושי, על פעילות גופנית, אמנותית ויצירתית. בגילאים הצעירים, אני סבור, יש להמשיך בכך, אולם בגילאים הבוגרים יותר, החל מכיתות ו'-ז', יש לצייד את מסגרות החינוך באמצעים טכנולוגיים ולטפח אוריינות טכנולוגית, אך ללוות זאת בלימוד מעמיק וביקורתי של הטכנולוגיה ובהכוונתה להעשרת החיים האנושיים. התשתית התאורטית-אידיאולוגית של חינוך ולדורף יכולה להצמיח חינוך טכנולוגי בריא המחזק את הווייתם האנושית והאישית של הילדים.